

Wat is beschaafd?

Anton Blok

Evenals de andere kritische bijdragen in 'Beschaving & Geweld' vormde mijn artikel een poging aan te geven in hoeverre de civilisatietheorie van Elias als leidraad kan dienen bij vergelijkende studies van beschavingsprocessen. Het resultaat van deze verkenningen is dat deze theorie op verschillende punten moet worden herzien. Op zich is dit niets bijzonders. Theorieën zijn wel vergeleken met landkaarten. Ze hebben de neiging te verouderen en moeten dan in het licht van nieuwe bevindingen worden bijgesteld, gecorrigeerd of terzijde gelegd. Dit zijn omstandigheden waarmee Elias zelf trouwens ernstig rekening heeft gehouden (*Het civilisatieproces*, dl. I, p. 295). Op dit tamelijk elementaire punt, vrees ik, scheiden zich mijn wegen van die der figuratiesociologen. Zij leggen zich er voornamelijk op toe de civilisatietheorie te illustreren met allerlei Nederlandse voorbeelden. Voor hen, zo lijkt het wel, is de sociale werkelijkheid er voor de theorie, die ze als een kostbaar bouwwerk beschermen en in stand trachten te houden. Kritiek wordt ofwel opgevat als verdienstelijke aanvullingen ofwel beschouwd als pogingen een fraaie, doch fragiele constructie als schiet-schijf te gebruiken. Waarop ik heb aangedrongen is een fundamentele herziening van de theorie (met behoud van een aantal waardevolle aanzetten). De reden is eenvoudig: men kan wel de theorie aan de werkelijkheid aanpassen, maar niet andersom.

De voornaamste problemen liggen rond het gebruik van de woorden 'beschaafd' en 'geciviliseerd'. Beide termen verwijzen zowel naar processen als naar het voorlopige resultaat van die processen; beide termen hebben betrekking op zowel gedragingen als de waarderingen van die gedragingen. Elias vroeg zich af hoe wij 'beschaafd' geworden zijn en stelde dat, goed beschouwd, vrijwel alles op een 'beschaafde' of 'onbeschaafde' wijze kan worden gedaan (dl. I, pp. 11, 23). Hiermee zijn twee benaderingen te verbinden die elkaar geenszins hoeven uit te sluiten: een historisch-sociologische, gericht op het ontdekken van structuren in de ontwikkeling van samenlevingen, en een meer structuralistische, gericht op het ontdekken van binaire opposities en hun samenhangen.

Onderscheidingen tussen 'beschaafd' en 'onbeschaafd' (of 'primitief') schijnen in alle samenlevingen voor te komen. Het gaat daarbij om een fundamenteel contrast dat grote gelijkenis vertoont met de binaire onderscheidingen die mensen maken tussen zichzelf en dieren, tussen cultuur en natuur. Er blijkt een grote mate van gevoeligheid te bestaan jegens gedragingen die mensen als dierlijk ervaren. Alles wat betrekking heeft op dit grensgebied tussen mens en dier roept heftige gevoelens op en is omgeven met tal van taboes. Antropologen hebben erop gewezen dat deze gevoeligheden en taboes ertoe dienen belangrijke categorieën uit elkaar te houden. Wat aan verandering (ontwikkeling?) onderhevig is zijn natuurlijk niet de logische onderscheidingen tussen deze categorieën zelf (mens/dier, cultuur/natuur, beschaafd/onbeschaafd) en vermoedelijk evenmin de gevoeligheden die verbonden zijn met de betrokken grensgebieden. Wat verandert is de inhoud van de categorieën. Ook in de vormen waarin de gevoeligheden en taboes tot uitdrukking komen

kunnen zich veranderingen voltrekken. Wat 'beschaafd' gevonden wordt varieert naar tijd en plaats, zoals Elias in zijn werk heeft laten zien. Waaraan hij minder aandacht besteed heeft zijn de logische vormen die aan beschavingsprocessen ten grondslag liggen. Elias onderkent onvoldoende dat deze vormen universeel zijn, maar de inhoud niet. Hij heeft specifieke, in een bepaalde cultuurkring (het 'avondland', de 'westerse samenleving') ontwikkelde noties van beschaving geëxtrapoleerd en van toepassing verklaard op een algemeen, wereldomvattend beschavingsproces, waarvan hij de 20e-eeuwse westerse beschaving als een voorlopig hoogtepunt beschouwt.

Er is al meer dan eens op gewezen dat in deze gedachtengang 19e-eeuwse opvattingen doorwerken. Dat zogenaamde 'primitieven' een vroegere ontwikkelingsfase zouden vertegenwoordigen – zowel in hun mentaliteit als anderszins – was een *grande idée* van de evolutionisten. Thans is het een verlaten standpunt. Gelukkig maar, want in het verlengde van deze evolutionistische gedachte doemt het beeld op van 'andere' mensen, die niet alleen kinderlijker zouden zijn dan wij, maar ook dierlijker – en die zelfs met dieren gelijk gesteld worden: zonder kennis van het schrift en zonder de bescherming van de staat, zo stelt Elias het voor, konden sommige van hen niet anders leven dan als 'wilde dieren in het oerwoud'. Ik begrijp niet waarom Goudsblom het gebruik van deze op zijn minst ongelukkig gekozen metaforen tracht goed te praten en daarbij ook nog de professorale Stoffel uit *Wouertje Pieterse* als getuige oproept. Op gevaar af de lezer met een overbodige toelichting te vervelen: in het ene geval gaat het om de kwalificatie 'wilde dieren' voor een *bepaalde* groep mensen; in het andere geval om de kwalificatie van *alle* mensen als 'zoogdieren': Stoffel wenste van juffrouw Laps te weten wat zij was uit een dierlijk oogpunt.

Juist vanwege de onder anderen door Elias aangetoonde gevoeligheid van mensen jegens alle lichamelijke verrichtingen die zij associëren met het dierlijke, zou je in het gebruik van dergelijke termen voorzichtig moeten zijn – al was het alleen maar om de schijn te vermijden. Schrijvend over de veranderende opvattingen betreffende de natuur in Engeland tussen 1500 en 1800, stelt Keith Thomas dat de 'abiding urge to distinguish the human from the animal also had important consequences for relations between men. For, if the essence of humanity was defined as consisting in some specific quality, then it followed that any man who did not display that quality was subhuman, semi-animal'¹.

Noot

1. Keith Thomas, *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800*. London: Allen Lane, 1983, p. 41.

Nogmaals over geweld in tribale samenlevingen

René Jagers

Voor mijn artikel 'Geweld in tribale samenlevingen' had ik me een beperkt doel gesteld¹. Ik wilde het beeld dat Norbert Elias schetst van de vormen en de regulering van geweldpleging in zogenaamde 'primitieve' samenlevingen vergelijken met een aantal antropologische studies waarin aan dit onderwerp uitvoerig aandacht is besteed – niet in de laatste plaats

omdat deze antropologen zagen dat het gebruik van geweld er regelmatig voorkwam. Bovendien waren het studies waarover Elias niet kon beschikken toen hij *Über den Prozess der Zivilisation* schreef. Dit leek me een legitieme doelstelling. Johan Goudsblom vond echter van niet: de aandacht voor verklaring van de verzamelde gegevens en voor oorlogen was afwezig, ik vervaagde 'de dingen die mensen elkaar in werkelijkheid aandoen' en gaf een vertekend beeld van Elias' theorie. Op de twee belangrijkste punten van kritiek zal ik nader ingaan.

1. Een vraag die Goudsblom zeer heeft beziggehouden is waarom geweld in deze samenleving zo veelvuldig voorkomt. Daarbij intrigeerde hem mijn constatering dat geweld vooral binnen de eigen stam gebruikt wordt. Zijn veronderstelling is dat de centrale regeringen waaronder deze volken vallen nog niet krachtig genoeg waren om naast het krijgsgeweld op grotere schaal ook de gewelddadigheden binnen deze samenlevingen effectief te controleren.

Nu geef ik, in tegenstelling tot Goudsbloms verwijt, wel degelijk enige achtergronden bij de uitspraak dat geweld vooral gebruikt wordt tussen verwanten, dorpen en valleien die tot dezelfde culturele eenheid behoren. De belangrijkste reden is namelijk dat conflicten nu eenmaal plaatsvinden tussen mensen die contacten met elkaar onderhouden. Met andere volken had men weinig relaties. Dat wil niet zeggen dat intertribale oorlogen niet voorkwamen. Ik wijs daar ook op. In toenemende mate gebeurde dit door de komst van kolonisten of indirect door de stuwende werking van de westerse expansie. Deze oorlogen zijn zoals ik eveneens meldde – en daarmee stem ik in met Pierre Clastres – veel wreder, ondermeer omdat hier geen culturele overeenstemming bestaat over het voeren van de strijd.

Dat in de samenleving waarnaar ik refereer deze intertribale oorlogen nog niet de overhand hadden genomen heeft minder te maken met de veronderstelling van Goudsblom dan met het feit dat de betrokken samenlevingen nog niet te lijden hadden onder de directe of indirecte druk van andere volken. Op het moment van onderzoek werden deze stamsamenlevingen door hun antropologen als nog relatief onbeïnvloed van buiten beschouwd.

Natuurlijk kan men beweren dat ten tijde van deze onderzoeken alle samenlevingen al door de westerse expansie ontwricht waren en men kan veronderstellen dat de waarneming van deze veldwerkers beïnvloed was door hun wens een oorspronkelijke 'primitieve' samenleving te vinden. Nieuw-Guinea en de oerwouden in het Amazone-gebied, de locaties waar de meeste studies die ik gebruikte zijn uitgevoerd, waren op het moment van onderzoek echter dun bevolkt, moeilijk toegankelijk, nauwelijks betreden en voor weinigen van belang. Bovendien maakten deze antropologen melding van brede stroken niemandsland tussen de verschillende volken. Directe contacten of indirecte voortstuwingeffecten zoals al vroeg in Noord-Amerika hadden plaatsgevonden, waren hier in de eerste helft van deze eeuw nog gering.

De opmerkingen van Goudsblom en Clastres over oorlogen tussen deze volken acht ik daarom geenszins een kritiek op mijn aandacht voor intratribale gewelddadigheden (of oorlogen zoals ik dat ook herhaaldelijk in mijn artikel noem). Het betreft hier samenlevingen die zich in verschillende stadia van contact met koloniale machten bevinden.

2. Een volgend kritiekpunt van Johan Goudsblom sluit hier direct op aan. De gruwelijkheid van oorlogen zouden in mijn beschrijvingen 'vervagen achter een waas van geleerde formuleringen'. Een onvoldoende besef van het feit dat mensen zich vanouds aan geweld verlustigd hebben of er onder lijden plus gevoelens van schuld tegenover deze volken zouden tot mijn onwerkelijke visie hebben geleid. Dit onderstreept hij met een vreemde mengeling van parafrasen, citeren en uit de context lichten van een passage over de

dramatische expressie van geweld. Behalve een inderdaad wat scherpe formulering in het citaat is zijn referentie gedeeltelijk onjuist en gedeeltelijk onbegrijpelijk.

De strekking van mijn opmerkingen op deze pagina (220) is dat in de betrokken samenlevingen gedifferentieerde culturele uitdrukkingsvormen voor het gebruik van geweld bestaan. In sommige gevallen zijn die zo sterk geritualiseerd, bijvoorbeeld in de genoemde feesten van de Yanomamö en Kaluli, dat hier heel goed gesproken kan worden van een theatrische opvoering van geweld. Dit schijngebruik van geweld is naar mijn mening minder een uitdrukking van impulsiviteit dan van zelfbeheersing.

De opmerkingen over de gruwelijkheid van geweldpleging zeggen meer over Goudsbloms afkeer van geweld dan over mijn argeloosheid en dispuutijver. Hij wenst niet te accepteren dat ondanks de grote gevaren – die ik niet ontken – de betrokken volken in staat zijn de angsten te beheersen die deze gevaren teweegbrengen. Deze mensen bekwamen zich in het gebruik van geweld, vermijden het zoveel mogelijk of zoeken vormen die geweldpleging reguleren.

Het gevaar voor gewelddadige uitbarstingen is daarmee zeker niet definitief bezworen. Maar de nadruk te leggen op een constante afwisseling van machtige lustuitingen en zware angsten, zoals Elias en Goudsblom doen, gaat absoluut voorbij aan de civiliserende werking van de eigen cultuur van deze mensen. Ik geloof niet dat ik Elias daarbij verkeerd heb weergegeven. Mijn terminologie verschilt enigszins van die van Elias, maar de strekking is dezelfde.

Tenslotte. Het belangrijkste bezwaar dat ik tegen Elias' beeld van zogenaamde 'primitieve' samenlevingen heb, is de veronachtzaming van de min of meer evenwichtige afhankelijkheidsverhoudingen die bij deze volken bestaan en de gevolgen daarvan voor de omgangsvormen. Niemand is hier alleen aanvalleur of slachtoffer, men is beide. Bovendien huwt men met vrouwen uit de groepen die men bevecht. Om met Elias te spreken: de wederzijdse 'Interessen' zijn 'vielspaltig'. Om deze dempende werking, welke van dit netwerk van betrekkingen uitgaat, was het mij te doen. Johan Goudsblom is hierop nauwelijks ingegaan. Hij heeft dit artikel slechts gebruikt om college te geven over zijn eigen standpunten.

Noot

1. Het betrof hier studies over samenlevingen die ik, zoals Goudsblom terecht opmerkt, onder de twijfelachtige noemer 'tribaal' samenvatte, echter niet zonder een uitvoerige noot waarin ondermeer verwezen werd naar de specifieke organistiestructuur. Hierin staan verwachtschap en lokaliteit centraal en ontbreekt een bredere organisatievorm met een stabiel monopolie over het gebruik van geweld.

Elias en de Aukaners

H. U. E. Thoden van Velzen

1. Rode kaarten

Mijn artikel over de Aukaanse beschaving heeft de verontwaardiging van Goudsblom opgewekt. Deze scheidsrechter van de figuratiesociologie deelt mij niet minder dan vijftien rode kaarten uit. Niets deugt. Goudsblom verwijt mij met statische modellen te denken;

toevlucht te nemen tot een vergroevend en misleidend taalgebruik; Elias allerlei meningen toe te dichten die de man nooit op papier gezet zou hebben; en bovenal beklaagt hij zich over mijn onsympathieke opstelling (een quasi-gedistantieerd betoog).

Ik heb geen zin om op al die punten in te gaan. Sommige van Goudsbloms kwalificaties en beweringen maken mij moedeloos. Zijn identificatie met de orthodoxe Elias-onderneming is zó sterk dat het soms lijkt alsof er niets meer tot hem doordringt. Voor één 'rode kaart' maak ik echter graag een uitzondering. Het is Goudsbloms klacht: "Vervolgens constateert Thoden van Velzen een tegenstelling tussen 'de mens als produkt van zijn sociaal milieu, als slachtoffer zo men wil, en de mens als maker van zijn cultuur en sociale wereld'. Weer vindt een vergroving van de formulering plaats... (enz.)". Het wordt dan interessant nog eens terug te gaan naar wat ik geschreven heb. Op de bewuste plaats (p. 244) spreek ik van 'theoretische concepties die men met het werk van Elias is gaan verbinden (...)'. Ik denk hierbij vooral aan de geforceerde tegenstelling tussen ...". In de zin die hierop volgt hekel ik een passage uit *Balans van de Sociologie*, waar ik deze 'geforceerde tegenstelling' meende waar te nemen. Nu heb ik altijd in de veronderstelling verkeerd dat dit boek niet door Elias is geschreven maar door de bekende socioloog van vaderlandse bodem Goudsblom. Goudsblom treedt hier dus niet voor Elias in het krijt, maar voor zichzelf, waar niks op tegen is, alleen willen wij weten wie nu precies wie verdedigt. Het interessante is natuurlijk dat vanuit Goudsbloms gezichtspunt de grenzen tussen hem en Elias aan het vervagen zijn.

2. Waardering en kritiek

Misschien is de reden voor Goudsbloms onwelwillende reactie dat hij de laatste jaren vrijwel niets anders meer doet dan als een druk baasje de kritische opmerkingen aan het adres van Elias te pareren. Ik kan mij voorstellen dat je daar humeurig en prikkelbaar van wordt, het lijkt me geen aangenaam lot je leven als poortwachter te moeten slijten. Bovendien (dat is de andere kant van de zaak) heeft de kritiek op Elias soms hysterische kantjes. Een 'fraai' voorbeeld van hysterische wetenschapsbeoefening is een passage uit het artikel van Barraclough over het tweede deel van *Über den Prozess*. Barraclough (1982: 37) presteert het om met de verdachtmaking te komen dat Hitlers Duizendjarig Rijk voor Elias model gestaan moet hebben toen hij aan het eind van de jaren dertig een machtsmonopolie (met daaruit voortkomende pacificatie) op mondiale schaal in het vooruitzicht stelde. Een kwalijke insinuatie, in een verder voortreffelijk artikel¹.

Maar mijn opmerkingen over Elias hadden een ander karakter. Zij kwamen voort uit een constructieve poging om zijn theoretische uitgangspunten te herzien, eventueel te wijzigen, of aan te vullen. Constructief? Jazeker, ik vind *Über den Prozess* een bewonderenswaardige poging historisch materiaal te analyseren met behulp van klassiek sociologische en psychoanalytische inzichten. Om Goudsblom (1984:?) te parafraseren: zijn geniale inzicht is dat affectbeheersing, maar ook gewetensvorming en psychische aandoeningen, functies zijn van de manier waarop de mensen met elkaar (moeten) omgaan. De sleutelzin, zoals Wouters (1976:355) heeft aangegeven luidt: 'Es ändert sich die Art, in der die Menschen zu leben gehalten sind; deshalb ändert sich ihr Bewusstsein und ihr Triebhaushalt als Ganzes'. [Elias 1969a 2:277]. Wie van de vruchtbaarheid van dit uitgangspunt overtuigd wil worden, leze De Swaans oratie. Ik denk bijvoorbeeld aan de door De Swaan (1979:495) gesignaleerde verschuiving van bevels- naar onderhandelingshuishouding, met de daarbij behorende analyse van veranderingen in neurotische aandoeningen.

Maar ik heb ook fundamentele bezwaren waarvan ik de voornaamste wil noemen:

(1) Staatsvorming als voorwaarde voor de ontwikkeling en verspreiding van geciviliseerd

gedrag. Staatsvorming, maar vooral het ontstaan van een geweldsmonopolie, treedt op als motor van het civilisatieproces (vgl. Barraclough 1982:36). Maar civilisatieprocessen kunnen zich ook voordoen zonder dat er van staatsvorming sprake is.

(2) Het onomkeerbare van het civilisatieproces. In de samenvatting van Barraclough: „Once set in motion, the monopoly mechanism proceeds like clockwork”. Of om Goudsblom (1984:?) te citeren: ‘Elias concludeert dat gedurende een aantal eeuwen het civilisatieproces in Europa in een bepaalde richting is verlopen, die op de kortst mogelijke manier te karakteriseren is als het strakker, gelijkmatiger en alzijdiger worden van gedragscontroles...’. Goudsblom zegt dus niet ‘onomkeerbaar’, maar voor het deel van de geschiedenis dat Elias bestrijkt, en dat zijn vele eeuwen, verloopt het proces in een opgaande lijn (behoudens wat fluctuaties). Zo kan men de Europese geschiedenis niet samenvatten.

(3) De Avondland-retoriek. Het begrip ‘Avondland’ komt vele malen voor in het tweede deel. Koppelen wij dit aan door Elias gegeven beschrijvingen van de angsten waarmee middeleeuwen en ‘primitieven’ te kampen zouden hebben, en de basis is gelegd voor een volstrekt onhoudbare en ook laakbare maatschappijstudie. Het is onvruchtbaar, misleidend en provoceert tot felle reacties. Goudsblom houdt ons voor dat Elias dit type uitspraken altijd clauseleert met ‘in vergelijking tot andere maatschappijen’. Dat is juist, maar met dergelijke slagen om de arm kun je niet alles verdedigen. Bijvoorbeeld de volgende onthullende zin die onmiddellijk op zo’n clausele volgt: ‘... ausserordentlich grossen Freiheit im Auslauf seiner Gefühle und Leidenschaften, die Möglichkeit zu wilden Freuden, zu einer hemmungsloseren Sättigung von Lust an Frauen oder auch von Hass in der Zerstörung und Qual alles dessen, was Feind ist oder zum Feinde gehört’ (Elias 1969: 2:322-323). Zo’n uitspraak kun je als antropoloog niet over je kant laten gaan. Het is gevaarlijke flauwekul en niks anders!

(4) Het hinken op twee gedachten. Eerst ontwikkelt zich een figuratie met een daarbij behorend mensentype (bijvoorbeeld ‘hoofse cultuur’ en ‘hovelings’), Daarna gaat dit gedragscomplex zich over andere strata verspreiden: over sociaal-economische lagen waar het netwerk van menselijke betrekkingen een geheel andere gedaante heeft. De vraag is dan hoe dat komt. Zijn die laatstgenoemde figuraties dan zo weinig dwingend dat men gedragscodes straffeloos kan ‘importeren’?

(5) Tenslotte staat mij het Europa-centrische karakter van de figuratiesociologie tegen. Men legt in het geheel geen nieuwsgierigheid aan de dag voor het werk van antropologen die buiten Europa gewerkt hebben.

3. De Aukaanse beschaving

Het hoofse gedrag van de Aukaners heeft mij getroffen vanaf mijn eerste bezoek aan hun dorpen in het Tapanahoni-gebied (binnenland van Suriname). Om duidelijk te maken welk gedragscomplex ik op het oog had verwees ik naar Elias (Thoden van Velzen 1966: 17). Het ging om het betugelen van zelfverheffing, het presenteren van een façade aan buitenstaanders (Europeanen, Creolen maar ook Aukaners die niet tot de eigen familiegroep behoren), maar vooral om de voorzichtige, behoedzame wijze waarop de onderlinge betrekkingen worden gereguleerd. [Met ‘beperkte gespreksstof’ – één van Goudsbloms ‘rode kaarten’ – heeft dat niets te maken]. De Aukaners zijn erop uit zich te beheersen. Dit streven wordt versterkt door een daarbij aansluitend normen- en waardenstelsel, en door zeer specifieke instituties. Hoe dit nu te verklaren?

Mijn antwoord is tweeledig. Door het systeem van vestigingsregels dat mannelijke verwanten over verschillende dorpen verspreidt, kan zich geen klontering van macht op

lokaal niveau voordoen. [Dat is niet hetzelfde als alles maar toeschrijven aan 'verwantschap', in de ogen van Goudsblom – weer een rode kaart – het enige wat antropologen interesseert.] Bovendien heeft zich in een vroeg stadium een maatschappij gevormd die het dorpsniveau aanzienlijk oversteeg. Hierdoor worden mannen gedwongen regelmatig belangen te behartigen buiten de eigen vertrouwde kring. Dit, in combinatie met het eerste mechanisme² – de man heeft geen solidaire groep van mannelijke bloedverwanten om op terug te vallen, geen groep van bloedverwanten die een fonds van hulpbronnen te beheren heeft – maakt dat hij zich wel als diplomaat moet gedragen. Deze omstandigheden veroorzaken 'geciviliseerd gedrag', of, als je het onvriendelijk wil zeggen, geveins of gehuichel. [Ik hou mij niet bezig met het onderscheiden van 'civilisatie' en 'huichelarij': Goudsbloms zoveelste rode kaart. Iedereen die niet van jongs af aan vertrouwd is geraakt met de omgangsvormen van een civilisatie veroordeelt deze als 'huichelarij', 'geslijm', of 'krampachtigheid'³.]

4. Goudsbloms oplossing

Goudsblom toont geen enkele belangstelling voor mijn verklaring. Nee, hij zal en moet ervoor zorgen dat de Aukaanse samenleving geheel en al binnen het bestaande kader van de figuratiesociologie geanalyseerd wordt. Hiervoor is het nodig mij als etnograaf is diskrediet te brengen. Zo probeert hij eerst twijfel te wekken of het wel om een civilisatie gaat: de Aukaners beschikken maar over een beperkte gespreksstof, oordeelt Goudsblom, en spreken elkaar in een bizar taaltje toe. [Dit ondersteunt hij door alleen de opmerkingen van de zogenaamde 'antwoordman' te citeren; uit een gesprek gelicht is dat inderdaad onzin. Hoe het werkelijk gaat kan men nalezen in Köbben (1979), Van Lier (1919) of in het gewraakte artikel van mijn hand. Een beetje flauw van Goudsblom, deze opzettelijke verminking van de tekst.]

Verder houdt hij mij voor dat ik ook naar de verschillen had moeten kijken, en niet alleen naar de overeenkomsten. Als hij mij dan een handje gaat helpen moet ik onwillekeurig denken aan de door Du Perron soms ten tonele gevoerde tegenstander, de zogenaamde 'agressieve leek'. [Meneer, ik ben maar een leek, maar ik wil u wel vertellen dat ...!] Zo merkt Goudsblom op dat een menuet toch heel iets anders is dan de volksdansen van de Aukaners. Wat schemert hem hier voor ogen?, vraag ik mij af. Visioenen van blote borsten en orgieën? De klassieke Aukaanse dansen bestaan uit voorgeschreven grondpassen, waarop men mag 'improviseren' door passen te maken die gedicteerd worden door een complexer en achterliggend regelsysteem. Niks geen uitspattingen! Helemaal geen 'hemmungsloser Sättigung von Lust an Frauen'.

Meer aandacht verdient Goudsbloms alternatief voor een verklaring. Hij merkt op dat de Aukaners in een kolonie leefden, en dat er sprake was van een 'extreem ongelijke machtsbalans' [kan dat?]. Het 'krampachtige' van de Aukaners, zo ongeveer lijkt Goudsblom te redeneren, komt voort uit het feit dat deze mensen in de 'schaduw van een koloniaal bewind' zijn opgegroeid. Dat zou heel ongunstige 'wij-beelden' geven. Als zijn verklaring juist is, dan mag men verwachten dat de Creolen van de kustvlakte, die in het verleden veel langer en veel directer met de koloniale autoriteiten geconfronteerd waren, in extreme mate de hoedanigheden zouden vertonen die ik eerder signaleerde voor de Aukaners. Maar dat is nu juist niet het geval. Het zijn de Aukaners (en andere Bosnegers) die door Nederlanders en Creolen gehaat en bewonderd worden om hun hoofse cultuur.

Opmerkelijk aan de positie van de Aukaners was de relatief grote autonomie die zij zich binnen Suriname wisten te verwerven. Na een succesvolle guerrilla verkregen zij in 1760 de

vrijheid. Zij bleven in contact met de koloniale samenleving, maar genoten toch vrij lang een grote mate van zelfstandigheid, onder eigen hoofden en met eigen rechtspraak. In de 19e eeuw gingen er soms jaren voorbij waarin geen enkele bestuursambtenaar hun dorpen bezocht. Natuurlijk waren er wel economische contacten.

Als bijvoorbeeld in 1885 in het binnenland goud gevonden wordt, ontwikkelt zich een lucratieve transportindustrie, gemonopoliseerd door Aukaners en andere Bosnegers. Maar ook dan blijft de autonomie van de Aukaners groot, getuige het feit dat zij in staat blijken te zijn hun eigen vrachttarieven vast te stellen, slechts beperkt door marktcondities.

De koloniale bewindvoerders waren woedend, maar konden weinig of niets doen om dit te verhinderen. Is het dan realistisch te veronderstellen dat zij zich in hun alledaags gedrag wel door Nederlanders, of andere vertegenwoordigers van het Avondland, zouden laten beïnvloeden?

Noten

1. Goudsblom (1983:51) heeft hier terecht tegen geprotesteerd.
2. Ik bedoel de aan- of afwezigheid van de 'fraternal interest group'. Vgl. Divale (1974); Kang (1979); Otterbein (1974); Paige & Paige 1981; Thoden van Velzen & Van Wetering 1960.
3. Niemand heeft dit punt beter verwoord dan Elias (1969 1: 26-36): in de 15e en 16e afdeling van het eerste hoofdstuk, geheten: Literarische Beispiele für das Verhältnis der deutschen, mittelständischen Intelligenz zu den höfischen Menschen.
4. Deze Aukaners gedragen zich net zo krampachtig als de hovelingen waarover Elias (1969b:142) schrijft: 'Von ihm her betrachtet ist es nicht schwer, die besondere Abgemessenheit der Haltung, die genaue Berechnetheit der Gebärden, die stete Nuancierung der Worte, kurzum die spezifische Form der Rationalität zu verstehen, die den Zugehörigen dieser Gesellschaft zur zweiten Natur wurde, die sie mühelos und elegant zu handhaben wussten, (...)'.

Geraadpleegde literatuur

- Barracrough, Geoffrey (1982) Clockwork history. *The New York Review of Books* 29(16):36-38.
- Divale, William (1974) Migration, external warfare and matrilineal residence. *Behavioral Science Research* 9:75-134.
- Elias, Norbert (1969a, 1939) *Über den Prozess der Zivilisation*, I, II. Bern & München: Francke.
- Elias, Norbert (1979, 1969b) *Die höfische Gesellschaft*. Darmstadt & Neuwied: Luchterhand.
- Goudsblom, Johan (1983) Elias defended. *The New York Review of Books* 30(10):51-52.
- Goudsblom, J. (1984) De civilisatietheorie in het geding: repliek en commentaar op 'Beschaving en Geweld'. *Sociologische Gids* dit nummer.
- Kang, Gay Elizabeth (1979) Conflicting loyalties theory: a cross-cultural test. *Ethnology* 15:201-210.
- Köbben, A. J. F. *In vrijheid en gebondenheid: samenleving en cultuur van de Djoeka aan de Cottica*. Bronnen voor de Studie van Bosneger Samenlevingen, 4. Utrecht: Instituut voor Culturele Antropologie.

- Lier, W. F. van (1919) *Iets over de Boschnegers in de Boven-Marowijne*. Paramaribo: Van Ommeren.
- Otterbein, Keith F. (1974) The anthropology of war. In (John J. Honigsmann, ed.) *Handbook of social and cultural anthropology*. New York: Rand McNally (923-958).
- Paige, Karen Erickson & Jeffery M. Paige (1981) *The politics of reproductive ritual*. Berkeley: Univ. of California Press.
- Swaan, A. de (1979) Uitgaansbeperking en uitgaansangst: over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. *De Gids* 142(8):483-509.
- Thoden van Velzen, H. U. E. (1966) *Politieke beheersing in de Djuka maatschappij: een studie van een onvolledig machtsverwicht*. Amsterdam: Academisch Proefschrift.
- Thoden van Velzen (1982) De Aukaanse (Djoeka) beschaving. *Sociologische Gids* 39(3-4):243-278.
- Thoden van Velzen, H. U. E. & W. van Wetering (1960) Residence, power and intra-societal aggression. *International Archives of Ethnography* 49:169-200.
- Wouters, Cas (1976) Is het civilisatieproces van richting veranderd? *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 3(3):336-364.

Monniken, ridders en het 'civilisatieproces'

Mayke de Jong

Kunnen wij geloof hechten aan Elias' conclusie dat gedurende een aantal eeuwen het civilisatieproces in Europa is verlopen in een richting die zeer kort te karakteriseren valt als het strakker, gelijkmatiger en alzijdiger worden van gedragscontroles? Is deze diagnose in zijn algemeenheid juist? Zo omschrijft Goudsblom de eerste vraag waarmee de onderzoeker wordt geconfronteerd, die zich met dit probleemgebied bezighoudt.

Of de juistheid van deze diagnose ooit beoordeeld kan worden, hangt in niet onbelangrijke mate af van de bereidheid van historici – en in het bijzonder die van mediaevisten – om deel te nemen aan deze oordeelsvorming. De diagnose valt of staat immers met de houdbaarheid van het beeld dat Elias heeft opgeroepen van de middeleeuwse samenleving, in het bijzonder dat van de Franse samenleving tussen ca. 1100 en ca. 1500. Laten de bronnen die uit deze periode en uit dit gebied zijn overgeleverd ons mensen zien met minder strakke, minder gelijkmatige en minder alzijdige gedragscontroles? En zo ja, houdt dit dan verband met de afwezigheid van sterke centrale machtsmonopolies?

Het is zeer de vraag hoeveel historici te interesseren zullen zijn voor dit probleemgebied, indien zij het gezamenlijk met Goudsblom *cum suis* moeten betreden. Zij zullen zich dan in gezelschap bevinden van onderzoekers, die tot elke prijs vast willen houden aan hun idée reque van de middeleeuwse machtsverhoudingen: een 'feodale anarchie', waarin slechts het recht van de sterkste zegevierde, werd geleidelijk overwonnen door centrale machtsmonopolies, eerst die van de landsheerlijkheid, later die van het koningschap. 'Most historians today would say that Elias exaggerates the formative influence of absolutism, just as, at the other hand, he exaggerates the extent of feudal anarchy', zo meent Barraclough, en ik reken mij zonder twiifel tot de historici op wie hij doelt. Dat het de triomf der staatsvorming is, die in het door Elias geschetste perspectief andere vormen van maatschappelijke organisatie overschaduw, wordt duidelijk uit Goudsbloms reactie op mijn bijdrage: 'Maar de belang-

rijkste conclusie die uit het relaas van Mayke de Jong getrokken kan worden is toch wel deze: dat pas de graven van Vlaanderen er in de twaalfde eeuw in geslaagd zijn aan de telkens weer oplopende veten en einde te maken'.

Deze conclusie is geheel voor rekening van de auteur; ik heb slechts betoogd dat de Vlaamse graven in deze periode de handhaving van de publieke orde als hun exclusieve taak gingen zien, en anderen die zich hiermee eerder hadden ingelaten – zoals kerkelijke instanties – deze competentie ontzegden (vgl. p. 285, n. 5). Zij slaagden er echter allerminst in de steden op dit punt van het toneel te verdringen. De geleidelijke pacificatie van Vlaanderen gedurende de twaalfde en dertiende eeuw wordt gekenmerkt door een dualisme, waarin graaf en steden de autonomie van elkanders gezagshandhaving erkenden². Maar dit terzijde – Goudsbloms conclusie is kenmerkend voor de eenzijdige aandacht voor staatsvorming, waartoe het 'ontwikkelingsperspectief' kennelijk leidt. Deze belemmert het zicht op alle andere machtsconcentraties.

Niet zonder reden heb ik mij in mijn artikel in hoofdzaak gebaseerd op de *Miracula sancti Ursuari*, een bron die met voorliefde wordt aangehaald om de intensiteit van de middeleeuwse veten te illustreren³. Zelfs in een dergelijke bron – bewijsstuk par excellence van de 'feodale anarchie' – worden allerlei vormen van bemiddeling en vredesregeling zichtbaar, waarin zowel kloosterlingen als legeraanvoerders een belangrijke rol speelden. Men kan in dit verband zelfs spreken van verschillende, elkaar onderling beconcurrerende modellen van geweldbeheersing. Goudsblom acht dit een voor de hand liggende gedachte, die niet afwijkt van het beeld dat Elias heeft geschetst, maar veeleer dit beeld nader invult. Het is mij wel, maar kan men nog van een 'nadere invulling' of 'toevoeging' spreken indien dit beeld gekenmerkt wordt door een volstrekt gebrek aan aandacht voor iedere vorm van geweldbeheersing die zich buiten het bereik van een centrale overheid afspeelde?

Een ander, meer fundamenteel probleem is de vraag of een sterke en voortdurende demping van de driften of affecten in een gewelddadige krijgerssamenleving onnodig of zelfs onmogelijk was. (Inderdaad: deze formulering van Goudsblom is beter en zorgvuldiger dan degene die ik in mijn artikel hanteerde). Verschillende auteurs in het gewraakte themanummer hebben hun scepsis over deze stelling betuigd, en hebben zich afgevraagd of niet juist de voortdurende omgang met geweld een grote koelbloedigheid vereiste, een sterk vermogen om zich op beslissende momenten te beheersen teneinde een uitgekiende slag te slaan, kortom, de kunst om 'bis ins dritte oder vierte Glied' de consequenties van het eigen handelen te overzien. Deze convergentie van opinies verdient een meer serieuze reactie dan zij van Goudsblom heeft gekregen. Mijn conclusie bij mijn eigen bijdrage zou dan ook niet zijn, dat het pas de graven van Vlaanderen waren, die in de twaalfde eeuw de vete onder controle kregen, maar dat er nader onderzoek vereist is, waarin begrippen als 'aanvalslust' of 'aanvalsdwang' aan een kritische beschouwing worden onderworpen.

Wie zulk onderzoek ter hand neemt zal in ruime mate worden geconfronteerd met bronnen met een 'legendarisch karakter', of – om in de trant van een andere criticus van mijn artikel te spreken – met 'oude verhalen'⁴. Onder deze noemer vallen zowel heiligenlevens als *chansons de geste*, kronieken als annalen. Maso heeft gelijk als hij stelt dat middeleeuwse chroniqueurs, die gewoonlijk tot de clerus behoorden, zelden objectieve getuigen waren van de conflicten waarover zij berichtten. Gelukkig niet, zou ik hieraan willen toevoegen: historici geraken langzaam maar zeker tot het inzicht dat de beeldvorming in verhalende bronnen minstens even informatief kan zijn als de 'objectieve werkelijkheid', mits men erin slaagt deze teksten doeltreffend te analyseren. Dat wil zeggen dat men enige kennis moet hebben van de eigenaardigheden van het genre, van de auteur en zijn publiek, en dat men – in het geval van de hagiografie – de propaganda voor de heilige dient te scheiden van de meer realistische context waarin deze wordt gepresenteerd. Zowel 'vredespropaganda' als 'oor-

logspropaganda' kan betrouwbare informatie opleveren, indien de vragen die men aan dit materiaal stelt zorgvuldig zijn geformuleerd. Het getuigt van weinig kennis van zaken en van een geringe belangstelling voor deze complexe materie wanneer men, zoals Goudsblom, een algemene opmerking over de gekleurde visie van middeleeuwse auteurs aangrijpt om de informatie die hun geschriften desondanks opleveren bij voorbaat te ontkrachten. Te zelfder tijd wordt een enkele waarschuwing van Elias dat zijn bronnen, al zijn zij door een geestelijke geschreven, toch 'ganz lebensecht' zijn, als een voorbeeld van zorgvuldige bronnenkritiek gepresenteerd. Het is duidelijk: Quod licet Iovi, non licet bovi.

Noten

1. G. Barraclough, *Clockwork History*, in: *New York Review of Books*, 21 okt. 1982, p. 37.
2. R. C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel 1954, p. 323-333.
3. Zo ook J. F. Verbruggen, *De krijgskunst in West-Europa in de middeleeuwen (IXe tot begin XIVe eeuw)*, Brussel 1954, p. 82-83.
4. H. Israëls behoudt zich in zijn bespreking van 'Beschaving en Geweld' in het *Sociologisch Tijdschrift* 9 (1983) p. 676 het recht voor om te betwijfelen of 'dat verhaal hier nueecht de feiten juist weergeeft' en constateert dat de persoonlijkheidsstructuur van de feodale krijgers veel ruimte laat voor 'bijgeloof'. Is dat het niveau waarop de discussie over verhalende bronnen in sociologische kring wordt gevoerd?

Aanvalsdrift en civilisatie

Benjo Maso

Goudsblom brengt vele bezwaren tegen mijn artikel in, maar het voornaamste is toch wel dat ik Über den Prozess verkeerd begrepen heb en slechts tegen mijn eigen foutieve interpretatie polemiseer. Ik zou namelijk gesuggereerd hebben dat Elias aanvalslust als 'een min of meer natuurlijke, aangeboren drift' ziet, of zelfs 'uitgaat van een natuurlijk gegeven onveranderlijke 'aanvalslust''. Goudsblom ondersteunt deze beweringen niet met een citaat uit mijn stuk. Geen wonder: dit valt er ook niet in te vinden. Kennelijk beseft Goudsblom dat zelf ook, gezien de formuleringen waarin hij zijn argumenten kleedt: 'Maso doet het voorkomen ...', 'Maso's suggestie dat ...', 'Maso wekt de indruk ...' en als klap op de vuurpijl: 'Maso zegt het niet, maar hij suggereert het wel'.

Als Goudsblom meer aandacht had besteed aan wat ik wel heb gezegd, had hij kunnen opmerken dat ik uitdrukkelijk vermeld dat Elias de theorie over een 'natuurlijke', 'onveranderlijke' aanvalsdrift in de formulering die daar door Lorenz aan is gegeven afwijst (p. 323). Hoe Goudsblom desondanks kan beweren dat ik 'de indruk wek' alsof 'de mythe van de agressiedrift' en de theorie van Elias met elkaar samenvallen is mij een raadsel. Om mijn betoog op dit punt nog even te resumeren: in *Über den Prozess der Zivilisation* heeft Elias het voortdurend over de wijze waarop driften 'gedämpft' worden, maar zelden over de manier waarop zij worden opgewekt, afgezien van incidentele opmerkingen als: 'tot op zekere hoogte drong de maatschappelijke structuur zelf in deze richting ...' of 'de sterkere affectivi-

teit van het gedrag was tot op zekere hoogte maatschappelijk noodzakelijk ...' (Vol. I: 263). Daarmee geeft hij hoogstens een contributieve verklaring voor de sterkte ervan; de 'driften' zelf beschouwt hij in zijn analyse, zoals ik schreef, als 'gegeven' (en niet 'natuurlijk gegeven' wat Goudsblom ervan maakt).

Ook in andere opzichten maak ik mij volgens Goudsblom bij mijn weergave van Elias' standpunten schuldig aan 'allerlei kleine vertekeningen, weglatingen, insinuaties' – dit laatste zonder enig argument, waardoor het een insinuatie van Goudsblom wordt. Van mijn 'vertekeningen' geeft hij wel een voorbeeld: ik stel dat Elias een beschrijving geeft van een 'permanente, alomtegenwoordige oorlogsterreur', terwijl hij volgens Goudsblom slechts wijst op het 'voortdurende gevaar van oorlog en andere uitbarstingen van geweld'. Elias zelf schrijft echter dat 'de middeleeuwse krijger' slechts 'toevallig en bij hoge uitzondering in vrede leefde'. Hij haalt met instemming de woorden van Luchaire aan: 'Voor de maatschappij van toen (i.e. de dertiende eeuw) was de oorlog normale toestand' (Vol. I: 264). Het terroristische karakter van de toenmalige oorlog onderstreept Elias door een eveneens met instemming geciteerd fragment uit een *chanson de geste*: 'oorlog is ... als sterkere de vijand overmeesteren, zijn wijnstokken afhakken, zijn bomen uit de grond rukken, zijn land verwoesten, zijn burchten bestormen en innemen, zijn bronnen dempen, zijn mensen gevangen nemen en doden ...' (Vol. I: 261). Iedereen heeft natuurlijk recht op zijn eigen interpretatie, maar mijn 'vertekende' weergave van Elias' woorden is in ieder geval heel wat nauwkeuriger dan Goudsbloms 'correctie'.

Behalve 'vertekeningen', etc. bevat mijn betoog volgens Goudsblom ook tegenstrijdigheden. Om dat te demonstrenen stelt Goudsblom allereerst dat ik een hele paragraaf wijd aan 'de stelling dat de ridders in de middeleeuwen helemaal niet uitblonken door strijdlust en er ook niet op uit waren elkaar te doden'. Een dergelijke absurde stelling heb ik nooit geponeerd. Ik heb getracht aan te tonen dat de ridderlijke strijdlust tussen de elfde en veertiende eeuw *toenam*, dat het streven om elkaar te doden *sterker werd*. Met andere woorden: wat ik beschrijf zijn *ontwikkelingen*. Goudsblom reduceert ze tot een *statische toestand*, precies datgene dat hij zo vaak (en toegegeven, vaak terecht) aan anderen verwijt.

Vervolgens stelt Goudsblom dat ik heb willen aantonen dat 'de ridderlijke idealen van moed en eer ... pas laat tot bloei zijn gekomen'. Ook dit is onjuist. Ik heb namelijk uitvoerig betoogd dat 'eer' tussen de elfde en veertiende eeuw voor de ridderschap *van primair belang bleef, maar grotendeels van inhoud veranderde*. Dit is geen muggenzifterij. De beschrijving en verklaring van de wijze waarop moed, eer en aanvalslust zich ontwikkeld hebben vormt het hoofdthema van mijn artikel (en niet een polemiekt tegen Elias, zoals men uit Goudsbloms stuk zou kunnen opmaken). Het feit dat Goudsbloms weergave van dit thema zo volkomen foutief is, getuigt niet van veel interesse en inzicht in mijn betoog.

Maar terug naar mijn 'tegenstrijdigheden'. Ik stel dat ridders elkaar tot in de veertiende eeuw in oorlogen gewoonlijk zo veel mogelijk trachtten te sparen, maar citeer tegelijkertijd twee *chansons de geste* waarin duizenden doden vallen en tot de laatste man gestreden wordt. Bovendien heb ik het gebruik dat Elias en Luchaire van dergelijke chansons bekritiseerd, terwijl ik ze 'kennelijk in dit verband wel "levensecht" genoeg' vind vind 'om als bewijsmateriaal te kunnen dienen'.

Het is duidelijk dat Goudsblom mijn kleine beschouwing over de interpretatie van *chansons de geste* over het hoofd heeft gezien. Ik schrijf daarin namelijk dat het 'fundamenteel onjuist is om er een betrouwbaar beeld van de toenmalige werkelijkheid in te zien'; zij kunnen echter wel belangrijke inzichten in de ontwikkeling van middeleeuwse mentaliteiten bieden, 'vooral via semantische analyses van bepaalde sleutelbegrippen en studies van het geldende waarden- en normenstelsel' (p. 299). Dit is ook de manier waarop ik ze gebruik (en Elias en Luchaire niet). Maar zelfs wanneer ik de enormiteit had begaan om beide

chansons als betrouwbare weergaves van de werkelijkheid van die dagen op te vatten, zou dat niet eens in tegenspraak zijn geweest met mijn eerdere opmerkingen over de geringe neiging van ridders om elkaar in oorlogen te doden. Want wat Goudsblom eveneens heeft gemist, is dat ik 'de strijd tegen vijanden die buiten de christelijke gemeenschap stonden: ongelovigen, ketters en geëxcommuniceerden' daarbij uitdrukkelijk uitzonder (p. 302). En in beide *chansons* is er sprake van oorlog tegen de Saracenen, zoals ik vermeld. Als Goudsblom iets zorgvuldiger was geweest, had hij dit hele betoog achterwege kunnen laten, of zich tenminste kunnen onthouden van de smalende toon die erin doorklinkt.

Naar aanleiding van mijn vermeende 'tegenstrijdigheden' merkt Goudsblom op dat het hem het beste lijkt om 'af te gaan op het oordeel van deskundigen'. Daarin verschil ik met hem van mening: veel beter is het om terug te gaan naar de bronnen zelf en bij het raadplegen van deskundigen in ieder geval na te gaan hoe zij tot hun oordeel zijn gekomen. Als Goudsblom dat ook gedaan had, zou hij gezien hebben dat Contamine weliswaar schrijft dat een analyse van veldslagen uit de elfde tot en met de vijftiende eeuw uitwijst dat de verliezende partij 20 tot 50% van zijn manschappen kwijt raakte, maar dat de gevallen waarop hij deze stelling baseert – geciteerd in dezelfde alinea! – uit de veertiende tot en met de zestiende eeuw dateren. Bovendien zijn dit slagen die juist bekend zijn geworden door de slachtingen die het voetvolk of de langboogschutters hebben aangericht (de Guldensporenslag, Poitiers, Halidon Hill, Azincourt) of waar de zwaarste verliezen onder de stadsmilities vielen (Kassel). Dit is op geen enkele manier in strijd met mijn opmerkingen over de strijdwijze van ridders onder elkaar. Overigens zou ik volgens Goudsblom nergens ter sprake brengen 'hoe gewelddadig (ridders) zich tegenover het lagere volk gedroegen', maar ook dat is niet juist: ik maak wel degelijk melding van de meedogenloze houding die zij tegenover huurlingen innamen (pp. 312-13).

De tweede deskundige op wiens oordeel Goudsblom afgaat, is J. F. Verbruggen, schrijver van het baanbrekende *De krijgskunst in West-Europa in de middeleeuwen*. De passage die Goudsblom hieruit citeert heeft echter nauwelijks betrekking op mijn betoog. Verbruggen heeft het daarin over 'private oorlogen' en 'vetes', terwijl mijn artikel over 'publieke' oorlogen en veldslagen gaat. Dat het 'privé-geweld' in de elfde, twaalfde eeuw een veel grotere omvang bezat dan in onze tijd, merk ik zelf ook op. Overigens zijn de 'reusachtige verliezen' waarover Verbruggen spreekt, maar relatief: in de voorbeelden die hij geeft, gaat het om hoogstens tien, elf en één maal achtentwintig doden. In dit laatste geval betrof het echter de executie van de moordenaars van graaf Karel de Goede van Vlaanderen en hun medeplichtigen (Verbruggen, 1954: 82-83). Een pikante noot is dat het betoog van Verbruggen, waaraan Goudsblom zo'n beslissende betekenis toekent, voor een deel gebaseerd is op de *Miracula Sancti Ursuari*, dezelfde bron waarvan Goudsblom in zijn polemieken met Mayke de Jong de betrouwbaarheid zo sterk in twijfel trekt!

In een lange voetnoot betoogt Goudsblom dat mijn interpretatie van de ridderlijke strijd als een weinig bloeddorstig gebeuren niet alleen op een 'eenzijdige selectie van gegevens' berust, maar ook blijkt geeft van een 'weinig sociologische verbeeldingskracht'. Volgens hem schrijft ik namelijk 'over de twaalfde-eeuwse ridders alsof een nobele code hen ervan weerhield elkaar tot de laatste man te bestrijden', zonder mij af te vragen 'hoe en door wie deze code wel gesanctioneerd werd'. Ook hier betekent het woordje *alsof* dat ik dat wat Goudsblom aan mij toeschrijft niet gezegd heb: 'nobile code' of een vergelijkbare uitdrukking komt in mijn stuk niet voor; zij is het produkt van Goudsbloms verbeeldingskracht. Een tweede ommissie waaraan ik mij volgens Goudsblom schuldig maak is dat ik verzuimd heb om op te merken dat de door mij vermelde voorbeelden van veldslagen waarbij maar weinig ridders het leven lieten 'alle betrekking hebben op ontmoetingen tussen grote koninklijke legers'. Inderdaad heb ik dit verzuimd, maar op goede gronden: slechts in één van de drie

gevallen die ik noem (Brémule 1119) is er sprake van een treffen tussen twee koninklijke legers; de omvang ervan (vier à vijf honderd man) was echter zelfs voor die tijd niet groot. Bij Tinchebrai (1106) bevocht de Engelse koning de hertog van Normandië, in Lincoln (1217) werd het koninklijk leger bestreden door opstandige vazallen, bijgestaan door een Frans contingent. Goudsbloms 'verklaring' heeft dan ook als enige verdienste dat zij overeenstemt met de theorie van Elias; met de historische feiten is zij volledig in strijd.

Het gemak waarmee Goudsblom een 'verklaring' uit een theorie afleidt, zonder ook maar de meest essentiële gegevens te verifiëren, is volgens mij geen toevallige aberratie. Het sluit daarvoor te nauw aan bij zijn opvattingen over de relatieve waarde van theorie en gegevens, zoals die naar voren komen in zijn bespreking van mijn kritiek op de door Elias gebruikte bronnen. Ik schreef naar aanleiding daarvan dat Elias 'nauwelijks rekening' had gehouden met de partijdigheid van middeleeuwse chroniqueurs. Goudsblom bestrijdt dit en wijst op een zinnetje waarin Elias inderdaad melding maakt van de bevooroordeeldheid waarmee vele kronieken geschreven zijn. Maar omdat Elias daar onmiddellijk op laat volgen dat het beeld dat deze kronieken van de werkelijkheid geven, desondanks 'ganz echt' is, bewijst hij slechts lippendienst aan het principe dat de mededelingen van middeleeuwse geestelijken over hun tijd met grote omzichtigheid bezien moeten worden. Als Elias werkelijk serieus met dit principe rekening had gehouden, dan zou hij het enige citaat uit de enige kroniek die hij voor zijn beschrijving van de aanvalslust van dertiende-eeuwse krijgers gebruikt – en dat daarom een centrale rol in zijn betoog speelt – zeker niet uit de tweede hand hebben aangehaald, maar het in de oorspronkelijke tekst hebben opgezocht. Dan zou hij gezien hebben dat het afkomstig is uit een fanatiek propagandageschrift, door Luchaire verkeerd – en tendentieus – vertaald is, terwijl de wreedheden die erin vermeld worden, door de chroniqueur bovendien extreem en zonder precedent worden geacht. Of zij al of niet begaan zijn, is daarbij van ondergeschikt belang; in ieder geval kunnen zij onmogelijk als representatief voor de krijgerskaste van die tijd worden beschouwd. Omdat Elias meent van wel, is het beeld dat hij van de ridders uit die tijd geeft, zoals ik schreef, karikaturaal. Deze beschouwing over de aard van Elias' citaat was al in mijn artikel te vinden. Dat Goudsblom deze passage in *Über den Prozess der Zivilisation* desondanks blijft verdedigen, is onthutsend – en onthullend.

Goudsblom heeft zich in zijn polemiekt tegen mijn artikel op een voor hem onbekend terrein begeven (de middeleeuwen) en mijn stuk bovendien zeer onzorgvuldig gelezen. Zijn pogingen om mijn betoog te weerleggen, zijn daarom geen van alle geslaagd. Met één uitzondering. Inderdaad heb ik in de titel van Elias' paragraaf *Wandlungen der Angriffs-lust* het eerste woord éénmaal door *Über* vervangen. Het is echter nogal kinderachtig om deze kleine verschrijving zo breed uit te meten als Goudsblom doet. Maar zoals ik mijn artikel ook al opmerkte: *alle Schuld rächt sich auf Erden*. In zijn ijver om het maximale rendement uit mijn kleine slordigheid te halen, begaat Goudsblom een blunder die aanzienlijk groter is dan mijn vergissing. Hij beweert namelijk dat ik in plaats van Elias' term 'aanvalslust' het begrip 'agressie' herinvoer om het vervolgens te verwerpen. 'Aanvalslust' en 'Angriffs-lust' gebruik ik in mijn artikel vaak: vierentwintig maal; het woord 'agressie' komt er niet in voor.

Goudsblom schrijft in zijn stuk dat er reden is om zuinig te zijn op de civilisatietheorie. Daarin heeft hij zeker gelijk. Maar Goudsbloms zuinigheid is van het type 'penny-wise, pound-foolish'. De beste manier om een theorie te handhaven is niet om elk detail ervan tot in het absurde te verdedigen, – want dat leidt er uiteindelijk alleen maar toe dat niemand haar meer serieus neemt –, maar om haar voortdurend aan nieuw materiaal te toetsen en zo nodig bij te stellen, te wijzigen of te herzien. Als Goudsblom was ingegaan op de vraag in hoeverre mijn artikel daar aanleiding toe geeft, had dat misschien een interessante discussie opgeleverd. In haar huidige vorm dient Goudsbloms polemiekt geen zinnig doel.

Naschrift

J. Goudsblom

Als ik bij het schrijven van mijn artikel van de zomer even wijs was geweest als nu, in februari, na het lezen van de duplieken, had ik het anders ingekleed. Ik zou begonnen zijn met de hoofdzaak: de beschouwingen over de civilisatietheorie, en ik zou de polemieken voor het tweede deel bewaard hebben.

Het polemische deel zou ik hebben proberen te zuiveren van alle uitlatingen waarin iets verontwaardigd of denigrerends doorklinkt. Zulke uitlatingen doen geen goed aan de zaak waar het om gaat: het onderzoeken van de sterke en zwakke kanten van de civilisatietheorie. Met name zou ik in het stuk over René Jagers de laatdunkende opmerkingen over 'gevangen zijn in een academisch dispuut' en 'dispuutsijver' hebben geschrapt.

Verder zou ik er nog eens op gewezen hebben dat alle stukken in 'Beschaving en geweld' oorspronkelijk als congresbijdragen geschreven zijn op uitnodiging van een commissie uit de werkgroep Figuratiesociologie van de NSAV. De organisatoren waren zeer geïnteresseerd in de bijdragen van historici en antropologen; en het heeft ons vrij veel moeite gekost juist om van antropologen voldoende bijdragen los te krijgen over samenlevingen buiten Europa.

Mede tegen deze achtergrond zou ik ook wat uitvoeriger zijn ingegaan op Thoden van Velzens gebruik van de term 'orthodox'. Dat deze term, ontleend aan de wereld van kerkstrijd en geloofsijver, weinig bevorderlijk is voor het voeren van een wetenschappelijke discussie zou eigenlijk voor iedereen vanzelf moeten spreken. Dit is echter kennelijk niet het geval.

Met mijn opmerkingen over het partijdige karakter van middeleeuwse kronieken heb ik uitsluitend willen wijzen op bepaalde consequenties uit het artikel van Benjo Maso. Ik meende dat mijn verdere bespreking er geen twijfel aan liet bestaan dat ik de historische interpretatie van Mayke de Jong serieus neem en dat ik haar gebruik van een legende als bron volstrekt niet veroordeel. Maar als Mayke de Jong en Benjo Maso mijn woorden allebei wel in die zin hebben uitgelegd, ben ik misschien toch niet duidelijk genoeg geweest.

In mijn kritiek op het artikel van Benjo Maso zou ik ook nog enkele kleine preciseringen hebben aangebracht: dat het ging om veldslagen 'waarbij koninklijke legers betrokken waren', en, aangezien Maso dit zelf blijkbaar heel belangrijk vindt, dat hij niet spreekt van 'agressie' maar van 'agressieve neigingen' en 'agressieve driften'.

Zojuist ontvang ik het januari-februarinummer van *Tirade*. Ik sla de rubriek 'Weerwoord' op en lees een eerste zin: '... geeft een zodanig herziene versie van mijn essay, dat ik het resultaat daarvan nauwelijks meer als mijn betoog herken'. Het schijnt een structureel kenmerk van polemieken te zijn, dat de discussianten vinden dat hun standpunten niet begrepen en verkeerd weergegeven zijn.